O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI

ZAMONAVIY INNOVATSION TADQIQOTLARNING DOLZARB MUAMMOLARI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI: YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR

mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami

(2024-yil 17-18-may)

(1-qism)

JIZZAX-2024

“Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar” mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami – Jizzax: O‘zMU Jizzax filiali, 2024-yil 17-18-may. 410-bet.

Respublika miqyosidagi ilmiy-texnik anjuman materiallarida zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari sohasidagi innovatsion tadqiqotlar aks etgan.

Globallashuv sharoitida davlatimizni yanada barqaror va jadal sur’atlar bilan rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar samarasini yaxshilash sohasidagi ilmiy-tadqiqot ishlariga alohida e’tibor qaratilgan. Zero iqtisodiyotning, ijtimoiy sohalarni qamrab olgan modernizatsiya jarayonlari, hayotning barcha sohalarini liberallashtirishni talab qilmoqda.

Ushbu ilmiy ma’ruza tezislari to‘plamida mamlakatimiz va xorijlik turli yo‘nalishlarda faoliyat olib borayotgan mutaxassislar, olimlar, professor-o‘qituvchilar, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlarining ilmiy xodimlari, tadqiqotchilari, magistr va talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari mujassamlashgan.

Mas’ul muharrirlar: DSc.prof. Turakulov O.X., PhD. O‘ralov A.I.

Tahrir hay’ati a’zolari: p.f.d.(DSc), prof. Turakulov O.X., b.f.f.d. (PhD) O‘ralov A.I., t.f.f.d.(PhD), dotsent Abdumalikov A.A., t.f.n., dots. Baboyev A.M., t.f.f.d.(PhD), dots. Abduraxmanov R.A., p.f.f.d.(PhD) Eshankulov B.S., p.f.n., dots. Alimov N.N., p.f.f.d.(PhD), dotsent Alibayev S.X., p.f.f.d. (PhD) Halimov O‘.H., p.f.f.d.(PhD), dotsent Karshiyev A.A., f.f.f.d.(PhD), dotsent Sindorov L.K., t.f.f.d.(PhD), dotsent Nasirov B.U., b.f.f.d. (PhD), dotsent Mustafaqulov M.A., f.f.f.d. (PhD) Alibekov D.A.., f-m.f.f.d. (PhD) Sharipov X.F., ps.f.f.d.(PhD) Norbekova B.Sh., i.f.n., dots. Tsoy M.P., Qayumov O.A., Jo‘rayev M.M.

Mazkur to‘plamga kiritilgan ma’ruza tezislarining mazmuni, undagi statistik ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlarning to‘g‘riligi hamda tanqidiy fikr-mulohazalar, keltirilgan takliflarga mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar.

NIKOH VA OILAVIY MUNOSABATLARNING RIVOJLANISH TARIXI

p.f.f.d. (PhD) To‘raqulov Ulug‘bek Xolbo‘tayevich,
Erkinboyeva Xolida Shavkat qizi
O‘zbekiston Milliy Universitetining Jizzax filiali magistranti
xolidaerkinboyeva4@gmail.com

Annotatsiya: Jamiyatning turli davrlarida oila masalasi olimlarning diqqat markazida bo‘lib kelgan.Ibtidoiy davrdan boshlab oilaning ilk ildizlari paydo bo‘la boshlagan. Har qanday jamiyat taraqqiyotida oiialarning, oilalar mustahkamligining o‘rni beqiyosdir. Chunki tirik organizmning salomatligi uni tashkil qiluvchi har bir hujayraning sog‘lomligiga bog‘liq bo‘lganidek, butun organizm o‘z faoliyatini maqsadga muvofiq amalga oshirishida har bir hujayraning munosib o‘rni bo‘lganidek, oila ham davlat, jamiyat deb atalgan butun bir organizmni tashkil etuvchi hujayradir.

Kalit so‘zlar: Oila huquqi, nikoh instituti, xalqaro nikoh munosabatlari.

Butun insoniyat tarixida biror bir xalq, birorta hamjamiyat oilasiz boshqara olmadi. Oila insoniyat tomonidan tarix davomida yaratilgan eng buyuk qadriyatlardan biridir. Uning ijobiy rivojlanishi, saqlanishi va mustahkamlanishida jamiyat va davlat manfaatdor. Har bir insonga yoshidan qat’iy nazar mustahkam, ishonchli oila kerak. Oilalar, asosan, turli madaniyatlar va turlicha bo‘lgan parvarishlash muassasalaridir vaqt o‘tishi bilan o‘zgaradi. Ularning asosiy vazifasi tarixan bo‘lgan oila a’zolarining asosiy iqtisodiy omon qolishiga hissa qo‘shish; shunday qilib, oilalar tuzilishi ko‘pincha iqtisodiyotga moslashadi, va madaniy mafkuralar va qonunlar bu moslashuvni mustahkamlash uchun yaratilgan. Vaqt o‘tishi bilan jamiyatlar o‘sib boradi va yanada murakkab va qatlamli bo‘lib, hayotning tabiati va sifati oilalar o‘rtasida turli iqtisodlarga ko‘ra farqlanadi oilaning iqtisodiy tizimdagi alohida mavqei. Umuman olganda, ijtimoiy olimlar mavjud bo‘lgan to‘rtta asosiy iqtisodiyotni aniqladilar insoniyat tarixi davomida: ovchilik va terimchilik (yoki ozuqa qidirish),agrar/qishloq xo‘jaligi, zamonaviy sanoat va xizmat ko‘rsatish bilimga asoslangan iqtisodiyotlar Bu iqtisodiyotlarning barchasi hali ham dunyoning turli burchaklarida mavjud va davlatlar ko‘pincha aralash iqtisodiyotga ega. Qandaydir oilalar mavjud edi va bu iqtisodiyotlarning barchasida va ijtimoiy institutlar kabi mavjud bo‘lishda davom etmoqda balki insoniyat kabi qadimgi. Boshqa tomondan, nikoh yaqinroq muassasa. Chunki ovchilik va terimchilik jamiyatlari ming yillar davomida mavjud bo‘lgan nikohning qandaydir shakli yoki hech bo‘lmaganda vaqtinchalik sheriklik bo‘lishi mumkin ayollar va erkaklar o‘rtasidagi, bu jamiyatlarning dastlabki versiyalarida paydo bo‘lgan oziq-ovqat izlovchi jamiyatlar, ammo, erkaklar o‘rtasidagi barqaror hamkorlik sifatida nikoh va ayollar, ehtimol,

oilaviy rishtalar uchun orqa o‘rindiq oldi. Darhaqiqat, oilaga a'zolik jismoniy va iqtisodiy omon qolishni eng yaxshi ta'minladi.

Jamiyat tarixida nikoh-oila munosabatlari rivojlanishining hal qiluvchi omillari jinsning yashashi uchun zarur bo‘lgan kuchli yashovchan naslga bo‘lgan ehtiyoji va tegishli iqtisodiy ishlab chiqarish munosabatlari bilan ishlab chiqarish faoliyatini rivojlantirish edi. Insoniyat tarixida nikoh va oilaviy munosabatlarning rivojlanish bosqichlari (Zatsepin bo‘yicha):

-behayolik (aralashma, umumiylik) — insoniyat jamiyati rivojlanishining dastlabki bosqichiga xos bo‘lgan, jinslar o‘rtasidagi tartibsiz, ijtimoiy tartibga solinmagan munosabatlar;

-endogamiya — jamiyat doirasidagi jinslar o‘rtasidagi nikohdan oldingi, ijtimoiy qoidalar bilan cheklanmagan birga yashash shakli;

-ekzogamiya - qon qarindoshlari o‘rtasidagi jinsiy aloqalarni cheklash bilan jinslar o‘rtasidagi munosabatlarning ijtimoiy tartibga solinadigan shakli.

Ekzogamiyaning konsolidatsiyasi insoniyatning instinktiv-biologik hayotdan ijtimoiy madaniy-tarixiy hayot turiga o‘tishning umumiy qonuniyatlari, shuningdek, inson xatti-harakatlarini tartibga solishning instinktiv-biologik mexanizmlarini almashtirish va ularni ijtimoiy regulyatorlar bilan almashtirish bilan bog‘liq(L.S.Vigotskiy, P.Ya.Galperin). Ekzogamiya asosida nikohning birinchi shakli - guruhli ikki urug‘li nikoh paydo bo‘ldi. Uning doirasida bir turdagi erkaklar boshqa turdagi barcha ayollar bilan turmush qurish huquqiga ega edi. Uy xo‘jaligi va bolalarni tarbiyalash butun urug‘ tomonidan amalga oshirildi. Keyin jinsdagi erkak va ayol o‘rtasidagi munosabatlarning tanlanganligi va davomiyligini o‘z zimmasiga olgan juftlik nikohi mavjud edi. Dastlab, juftlik nikohining asosi faqat jinsiy munosabatlar va sheriklarning shaxsiy mehridir. Uyni saqlash va bolalarni tarbiyalash vazifalari urug‘da qoladi. Biologik otalikni o‘rnatish qiyin bo‘lganligi sababli matriarxat, qarindoshlik onalik nasliga qarab belgilanadi.

Qishloq xo‘jaligi rivojlanib, mehnat unumdorligi oshgani sayin oilaning iqtisodiy mustaqilligi ham oshib boradi. Ota-onalarning o‘z farzandlarini mustaqil ravishda boqish va tarbiyalash qobiliyati, jinsiy munosabatlar barqarorligining oshishi, turmush o‘rtoqlarning iqtisodiy manfaatlari birligi monogam (yakka nikohli) oilaning paydo bo‘lishiga olib keldi. Jinsiy dimorfizm erkaklarning oila boquvchisi sifatidagi rolining kuchayishiga va ayollarning bolalarni tarbiyalashdagi mas’uliyatining oshishiga olib keldi. Nikoh munosabatlarining barqarorligi otalikni aniqlashning ishonchliligini ta'minladi. Otalar chizig‘i bo‘yicha qarindoshlik munosabatlarini tashkil etish shakli sifatida patriarxat tabiiy ravishda matriarxatni almashtirdi, bu er-xotinning hukmronlik turi bo‘yicha tengsizlik munosabatlarini o‘rnatishga burilish - onaning (xotinning) va otaning (erning) ustunligi.) oilada. Xususiy mulk munosabatlarining rivojlanishi monogam patriarxal oilaning mustahkamlanishiga olib keldi. Patriarxal munosabatlar doirasida oilalarning 2 turi mavjud: monogam va poligam. Ko‘pxotinlilik (ko‘pxotinlilik) hozirda asosan musulmon mamlakatlarida mavjud. Poliandriya - poliandriya, oilaning bir turi, uning "o‘zagi" - ayol o‘z eriga qaraganda yuqori lavozimni egallaydi.

Oilaviy munosabatlarga sharqda o‘tmishdan boshlab ulkan ahamiyat berilib kelgan. Zardushtiylikda oilaviy burch va farzand tarbiyasi alohida o‘rin tutgan.

“Avesto” tadqiqotchisi H.Hamidov o‘sha davrdagi oilalar to‘g‘ risida shunday deb yozadi: “Erkak zurriyot qoldirish qobiliyatiga ega bo‘lsa-yu, ammo uylanmasa, unga tamg‘ a bosishar yoki beliga zanjir bog‘ lab yurishga majbur qilishardi. Ba’zan bunday erkakni qopga solishib kaltaklashgan. “Avesto”da qarindoshlarning o‘zaro oila qurishi man etilgan. Qavm va urug‘ qonini toza, avlodni benuqson saqlash uchun shunday qilingan. Ko‘p bolali oilalarga davlat hisobidan nafaqa tayinlash lozimligi qayd etilgan, bir yo‘la ikki-uch tuqqan ayollar mukofot olishga sazovor, deb uqtiriladi”.

Patriarxal oila Markaziy Osiyo xalqlarida oilaning eng dastlabki tarixiy shakli hisoblangan. Bu oila ayni zamonda jamiyatning asosiy ishlab chiqarish jamoasi ham bo‘lgan. Shuning uchun oilaviy munosabatlarga, har bir oila a’zolarining xatti-harakatlariga alohida e’tibor berilgan. Markaziy Osiyoda patriarxal oila eramizdan oldingi birinchi ming yilliklarda vujudga kelgan. Asta-sekin o‘sha davrlarda kichik-kichik oilalar vujudga kela boshlagan. Kichik oilalar vujudga kelishi bilan nikohning shart-sharoitlari ham o‘zgarib borgan. Nikoh – bu erkak bilan ayol o‘rtasidagi muayyan ittifoq va bu ittifoqning jamiyat, davlat tomonidan tan olinishi va ma`qullanishining tarixiy shaklidir. Jamiyat nikoh vositasi bilan erkak va ayol o‘rtasidagi tabiiy munosabatlarni tartibga solib turadi, er-xotin, ota-ona va farzandlar orasida axloqiy, huquqiy majburiyatlar o‘rnatadi.

Nikoh (arabcha – qo‘shilish) so‘zi o‘zbek tiliga arablardan kirib kelgan. Qo‘shilish ma`nosiga sharh beradigan bo‘lsak, nikoh natijasida oilalar o‘rtasida qarindoshliklar o‘rnatiladi. Oila a’zolari to‘ldirilib boriladi. Bunga birinchidan, yangi oilalada farzandlar tug‘ilishi bo‘lsa, ikkinchidan, nikoh sababli qarindoshlik vujudga keladi. Quda-andalar ham bir-birlariga yaqin insonlar bo‘lib qoladi. Bizning yurtimizda azaldan oilani mustahkamlash, onalik va bolalikni muhofaza qilish masalalariga katta e’tibor berilib kelgan. Umuman olganda, Markaziy Osiyoda ayollarga qadimdan katta hurmat bilan qaralgan. Ayollar jamiyatda erkaklar bilan teng huquqlardan foydalanishgan. Gerodotning “Tarix” nomli asarida vatanparvar ayol To‘maris haqida keltirilgan tarixiy ma`lumot bunga yorqin misol bo‘la oladi. Turon aholisi To‘maris boshchiligida bosqinchi Kayxusrav armiyasiga zarba beradi. Boshqa bir qadimgi grek tarixchisi-Elion qoldirgan ma`lumotga ko‘ra, Markaziy Osiyodagi yirik qabilalardan biri bo‘lgan saklarning odatlari bo‘yicha uylanishni istagan har bir yigit o‘zi uylanmoqchi bo‘lgan qiz bilan yer osti uyida kurash tushishi shart bo‘lgan. Bu kurashda g‘ alaba qilgan taqdirdagina uylanish huquqiga ega bo‘lgan. Demak, bu yerda kurash o‘ziga xos tarzda nikoh vazifasini bajargan. Markaziy Osiyo xalqlarining mashhur dostonlari – “O‘g‘ uznoma”, “Alpomish” va “Manas”larda nikoh bilan bog‘ liq odatlarda, yig‘inning jismoniy qobiliyatlariga va uni sinab ko‘rishga alohida ahamiyat berilgan. Yigitning qizga munosib yoki munosib emasligini aniqlash uchun talabgorlarning o‘zaro ot poygasi, kamonda nishonni urishi, uzoqqa o‘q uzishi, kurash kabi raqobatchilik shakllaridan ham foydalanilgan. Shuningdek bu tanlov “Qiz quvlash”. “Tortishmachoq” kabilarda ham o‘z ifodasini topgan. Ma’lumki, bugungi kungacha nikoh munosabatlarda ayrim udumlarimiz hanuz saqlanib qolgan. Bunga misol qilib sovchiliklarga borish, unashtirish, tanishtirish marosimlari, to‘y-tantana, challov udumlarini ko‘rsatish mumkin. Jamiyatimiz rivojlangan sari udumlarimiz ham takomillashib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. N.I. Olifirovich, T.F. Velenti “ Oila tizimining funksional ko‘rsatkichlarini tahlil qilish”
2. N.I. Olifirovich, T.F. Velenti, T.A. Zinkevich-Kuzemkina "Oilaviy tizim terapiyasi" // Amaliy psixologiya va psixoanaliz jurnali: elektron. 2011.
3. Andreeva T.V. “Zamonaviy Rossiyadagi oila: tarkibiy va funktsional xususiyatlar”. Sankt-Peterburg universitetining axborotnomasi. Halqaro munosabat. – 2006. – Nashr. 2. – 80-87-betlar.

PSIXOLOGIK TRAVMA VA ULARNING SABABLARI

Qobilova Nasiba Ismatjon qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti, stajyor o‘qituvchi
asliyatim@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixologik travma nima ekanligi, uning qanday yuz berishi va unga doir nazariyalarning ilk yuz berish holatlari haqida yoritilgan. Maqolada alohida to‘xtalib o‘tilgan jihatlari psixologik travmaning asl sabablari va uning turlarining olimlar tomonidan keltirilgan tavsiflari keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Psixologik travma, psixoanaliz, ruhiy shikaslanish, nevroz, ongsiz tasavvur, me`yordan chiqish, stress, harbiy opertasiya, terrorchilik, og‘ir kasalliklar, emotsional ta`sirchanlik.

XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib idrok, xotira, hissiyot va psixoterapiya bilan bog‘liq birinchi psixologik nazariyalar paydo bo‘la boshlagan paytda psixologik travma atamasi ham ilmiy muomalaga kirib kela boshladi. Psixologik travma atamasi 1878 yilda nemis nevrologi A.Eulenburg tomonidan kiritilgan bo‘lib ruhiy shikastlanish bo‘yich muammolarni o‘rganish vbo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlari XIX asrning ikkinchi yarmida boshlandi. Bu aynan xotira hissiyotlarlarning ilmiy nazariy asoslari shakllantirildi, nevrozning asosiy sabablari haqida yangi g‘oyalar vujudga kela boshladi, psixologik kasalliklar va ularni davolashning yangi usullari ishlab chiqildi.

Psixologik travma tushunchasi Z.Freyd, J.M.Sharko va J.Breyerlarning ilmiy tadqiqot ishlari va yozgan asarlariga borib taqaladi. Xususan, Zigmund Freyd psisxoanalitik nazariyani yaratdi va travmaning asosini tashqi hodisalar natijasi emas balki psixikaning o‘zida ongsiz tasavvurlarni travmatik tashvishlarga olib keladigan Egoning bo‘linishida ko‘radi.

Psixologik travma deb insonning hayotda muhim bo‘lgan jihatlariga o‘z ta`sirini ko‘rsatadigan, muhim psixologik tajribalarga asoslangan, insonning hayotga moslashishiga halal beradigan va stressga olib keladigan jarayonga aytamiz. Aslida psixologik travma stress bilan birgalikda yuz beradi. Bu bir insonda me`yordan tashqariga chiqish natijasida yuz berishi mumkin. Psixologik travmaning sababini biz turlicha ko‘rsatishimiz mukin. Masalan: